

УДК 78.27

Катерина Загнітко

ЯК ФАБРИКУВАЛАСЯ «СПРАВА В. БАРВІНСЬКОГО» (на матеріалах кримінальної справи з архіву СБУ)

Досліджено постать Василя Барвінського (1888–1963) в умовах ідеологічного тиску 1939–1948 рр. Висвітлено обставини арешту та заслання композитора завдяки аналізу нових джерельних матеріалів (кримінальних справ родини з архіву СБУ). Окреслені базові лінії звинувачення справи В. Барвінського у контексті політичного тиску проти львівської інтелігенції. Представлені матеріали кримінальних справ відкривають невідомі сторінки життя В. Барвінського та його оточення.

Ключові слова: В. Барвінський, кримінальна справа, родина Барвінських, радянський період, німецька окупація.

*«Я нікому нічого злого (свідомо) не зробив, не роблю і не зроблю, але моєї особистої честі я не дозволю нікому принизити чи порушити, яка б це не була ідеологія, чи система.
Прошу бути про це відносно мене спокійним...»¹.*

У середині ХХ ст. свою владу зміцнювали та поширювали дві могутні тоталітарні держави – СРСР та Третій Райх, які створили міцні ідеологічні апарати та систему пильного контролю за суспільством. «Брехня, промовлена тисячу разів, стає правдою» – вираз, що приписувався ідеологу нацизму Йозефу Геббельсу, лаконічно описує суть риторики вождів наддержав. Завдяки вмілим маніпуляціям влади засоби масової інформації відображали «потрібну» дійсність для громадян. Створивши свою альтернативну реальність, правляча верхівка чітко проводила межу між своїми (мудрі та чесні вожді, ідейні діячі) та чужими – лютими ворогами та зрадниками. У всіх сферах діяльності суспільства, у тому числі і мистецтві як важливому засобі впливу, діяв принцип чорно-білого контрасту.

Із викриттям та осудженням режимів терору постала нагальна потреба вивчення та оцінки цього явища із відкиданням ідеологічних штампів. Зважаючи на цензуру преси, радіо, телебачення та часто навіть контролю особистого листування, дослідники зіткнулися з потребою вироблення специфічних навичок – **відчитування правди поміж рядків**. Тому, цінними джерелами для вивчення цього періоду стали документи «під грифом секретно», серед яких і кримінальні справи на видатних діячів своєї доби, які стали жертвами системи терору. В Україні праця з такими матеріалами стала можлива після відкриття для дослідників архівів партійних організацій та СБУ.

У мистецьких колах Галичини однією з найбільш резонансних справ радянської доби, яка й досі переповнена білими плямами, став арешт та заслання талановитого композитора та педагога Василя Барвінського (1888–1963). Зважаючи на страх перед каральними органами важливі обставини справи замовчувалися та не оприлюднювалися. Опираючись на нові джерела, сьогодні маємо можливість дослідити обставини арешту композитора, для якого збереження репутації чесної

¹ Фрагмент листа В. Барвінського до С. Людкевича 1956 р., переписаний М. Білинською. Знаходиться в архіві бібліотеки ЛНМА ім. М. Лисенка.

людини було понад усе. Очевидно, що розгляд справи В. Барвінського неможливий без окреслення суспільно-політичного життя Галичини 1939-1948 рр.

Вересень 1939 р. став початком тривалої та кривавої Другої світової війни. З підписанням договору Ріббентропа-Молотова Галичина відійшла підпорядкування радянської влади. Враховуючи спільні інтереси, у 1939 році німецькі та радянські війська офіційно були союзниками. В газетах публікувалися фото «дружби» військових, тим часом як керівництво приймало остаточні рішення поділу території та потайки проводили розвідки перед масштабними воєнними діями.

Складні відносини між двома тоталітарними державами блискавично змінювалися в залежності від кулуарних домовленостей у вищих інстанціях. Гра двох могутніх держав проявлялася і у мистецькому просторі імперій, що зазнавали кардинальної перебудови під *актуальну політичну ситуацію*. Зокрема, як наслідок домовленостей Ріббентропа-Молотова у 1940 році у Москві в репертуарі оперного театру з'явилися «Валькірії» «візитного» композитора дружнього Третього Райху Р. Вагнера. У засобах масової інформації підкреслювалися великі здобутки німецького народу та їх неабияка цінність. Натомість, зі сцени зникли твори минулих реалій, що не вписувалися в «інше сьогодні». Хоч, як показало майбутнє, акценти 1940 р. були швидкоплинні.

Советські «порядки» досягли і Галичини, зокрема почалася активна перебудова мистецького життя Західної України на новий лад. Таке очікуване возз'єднання українських земель загострило до того нелегкі польсько-українські відносини, чим поспішила скористатися радянська влада. Акцентуючи на принципових питаннях обох сторін, нове керівництво успішно маніпулювало ситуацією. У той час, коли українська та польська інтелігенція боролися за посади у провідних закладах, каральні органи заводили тисячі справ на яскравих представників науки та культури з обох сторін [9]. Згодом конфліктами між поляками та українцями вдало користувалися і нацисти.

З «першим» приходом советів до влади у 1939 р. публічні демонстрації із заздалегідь означеним сценарієм та дійовими особами стали нормою. На перший план висувалися місцеві громадські діячі як приклад їх прихильності до нововведень. Обрані часто самі потрапляли у зону ризику, де висока посада та нагороди не ставали гарантією безпеки та процвітання. У радянській системі традиційними стали «чистки» у керуючих сферах, де колишні «партійно свідомі» арештовувалися та ставали співкамерниками «ненадійних». Особливий статус мала Західна Україна, де інтелігенція давала відчутніший опір системі, ще до кінця не усвідомивши з чим має справу. Слушно зазначив історик С. Єкельчик: *«більшість тогочасних українських інтелектуалів (за винятком нещодавно возз'єднаних західних українців) – це покоління двадцятих років, для якого побудова соціалізму і творення української нації були поєднуваними проєктами* [12, с. 23]. Отже, для советської влади пріоритетом стало *«перевиховання»* західних українців.

Вже з «першим приходом» радянської влади під пильний нагляд потрапила Греко-католицька церква, репресії проти якої розпочалися одразу після війни. Основним ворогом вважався митрополит Андрей Шептицький, довіра та авторитет якого у суспільстві були беззаперечними. Науковий співробітник «Тюрми на Лонцького» В. Білас зазначає, що агентурні справи проти священнослужителів під

кодовою назвою «Ходячіє», в яких «розроблялося» керівництво Греко-католицької церкви, були заведені у тому ж 1939 р. [8].

У мистецькому середовищі Львова яскравою та авторитетною музичною постаттю був Василь Барвінський.



Василь Барвінський

Знаменита родина Барвінських була прикладом освіченості та елітарності [16]. Батько В. Барвінського був широко знаним політичним діячем та істориком. У сім'ї Барвінських пріоритетним було навчання у кращих навчальних закладах, вільне володіння декількома мовами та неймовірне посвячення вибраній професії. Зважаючи на освіту та авторитет у музичній спільноті, В. Барвінський був обраний на посаду директора Львівської державної консерваторії (ЛДК) у період 1939–1941 та 1944–1947 рр. Його брат Олександр став шанований лікарем та громадським активістом, брат Богдан – відомим філологом та істориком.

Радянська влада, як і пізніше німецька, була зацікавлена у тому, щоб схилити на свій бік В. Барвінського як людину відому і визнану у мистецьких колах. Відмова в активній соціальній позиції не приймалася. Саме тоді В. Барвінського обрали депутатом Народних зборів Західної України як репрезентанта нової влади. З цього часу він виконував обов'язки, пов'язані з новим статусом – виступав на радіо, публікувався у місцевих газетах, публічно виголошував промови за законами хвалебної совєтської риторики – возвеличення вождів та будівництва світлого майбутнього. Зі спогадів Ганса (Олександра) Пулюя (1901–1984), брата Наталі Барвінської (дружини В. Барвінського) та фігуранта кримінальної справи проти родини Барвінських, дізнаємося про його перші публічні виступи при «совєтах» у 1939 р.:

«Я довідався, що по львівському радіо буде передача, в якій мій шватер буде говорити. Очевидно, я мушу її почути. Я пізнав його голос, але мене дуже здивували і майже злякали його дальші слова – вони долітали, ніби з того світу – ніби говорив якийсь божевільний» [17].



О. І. Пулюй, хорунжий навалерійського полку 8-ої бригади УГА та Армії УНР

Ганс (Олександр) Пулюй

Очевидно, що ідейна риторика неабияк здивувала Г. Пулюя, але згодом у тих же спогадах згадуються пізніші події, що роз'яснюють ситуацію:

«Під час моєї наступної поїздки до Львова я його відвідав і він розповів мені, що в 1939 році, коли совети прийшли у Львів, першого дня вранці з'явилися у нього й сказали одягнути плащ, бо Сталін наказав йому їхати в Москву. Там мусив він Сталіну віддати шану, сфотографуватися з ним, і отримав доручення написати нарис політичної промови. Потім він читав ту промову по радіо, в якій були тільки його перші три слова, яку я слухав зі здивуванням у Перемишлі» [17].

Тим часом відповідні радянські органи пильно стежили за діяльністю композитора та фіксували всі «хиби», які у майбутньому використали проти нього.

У 1941 р., на зміну советському терору у Львів прийшов нацистський, що обрав ідентичні засоби впливу та контролю населення. Намагаючись здобути підтримку у важливому стратегічному місті, на початку було продемонстровано лояльність влади та ведення діалогу з представниками різних соціальних груп. Показове відкриття злочинів більшовиків, зокрема знуцання та вбивства арештованих у львівських тюрмах, мало відкрити очі на злочинність колишнього режиму та схилити до співпраці. Генерал-губернатор Генеральної губернії Ганс Франк² (1900–1946) контролював ситуацію у Галичині та відвідував підконтрольні території.

Показовою є світлина із 1941 р., де зафіксована зустріч Г. Франка у Львові з релігійними та громадськими діячами. На першому плані можна зауважити Йосифа Сліпого (згодом репресованого у 1945 р.), який вів переговори від імені А. Шептицького. Позаду біля дверей стоїть В. Барвінський, який як представник музичної спільноти та комісар музичного майна у Львові мав бути присутнім на урочистому зібранні. Навіть на фото кидається в очі напружена атмосфера заходу та застигли обличчя учасників, які очікували подальшого розгортання ситуації.

² У 1945 р. Ганс Франк був арештований та після Нюрнберзького процесу отримав смертний вирок.



Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 2-2724

Ганс Франк, праворуч єпископ Йосиф Сліпий, ліворуч позаду В. Барвінський. 1941 р.
<http://berghofday.blogspot.com/2015/02/1941.html>

Зі спогадів Пулюя дізнаємося і про арешт німецькими військовими В. Барвінського та С. Людкевича у 1941 р. [6, с. 5]. З його розповіді стає зрозумілим, що саме він допоміг запобігти подальшому перебуванню швагра-композитора в ув'язненні:

«Я дещо розповів про події, які відбулися після осені 1939 року, й хочу ще розповісти про мою сестру Наталю та мого швагра Василя Барвінського. В червні 1941 року почалася війна з СРСР – операція «Барбаросса». Я довідався, що в перші дні після окупації Львова, СС-и з великим запалом арештували депутатів Верховної Ради, в тому числі мого швагра, який очікував німців у Львові, замість – як наказав мудрий Сталін – втікати до Криму. Я відразу ж подзвонив у Львівську комендатуру, і його звільнили. Він, як перед тим, далі працював у Львівській консерваторії» [17].

Про арешт під час німецької окупації згадував і С. Людкевич:

«На початку німецької окупації я та Барвінський у числі інших, приблизно двохсот осіб із представників інтелігенції були затримані німцями з метою перевірки нашої надійності. Барвінського, як відомо німцям людини – він вже був директором музичної школи, відпустили на другу добу, я просидів п'ять днів та був звільнений» [2, с. 17].

Ймовірно, В. Барвінський не згадував роль Ганса Пулюя з огляду безпеки. Контакти між Г. Пулюєм та В. Барвінським підтверджуються і матеріалами кримінальної справи та згадуються у проханні про дострокове звільнення.

Зважаючи на великий вплив УГКЦ, у відділі Служби безпеки (SD – Sicherheits Dienst) був створений спеціальний відділ у релігійних справах, очолюваний гауптштурмфюрером Гербертом Кнорром, який мав слідкувати за діяльністю церкви та збирав потрібну інформацію. Також у сферу зацікавлень Кнорра входило мистецьке життя Львова та вербування нової агентури. Після поразки німців та відступу із

Західної України він був затриманий радянськими військовими у Чехії в 1945 р. З того часу стає свідком номер один проти відомих представників львівської інтелігенції, зокрема і проти Василя Барвінського та його брата Олександра. У 1948 р. Г. Кнорр як головний свідок обвинувачення В. Барвінського, *зазначить його номером десять у списку небезпечних німецьких агентів, а номером один стане митрополит Андрей Шептицький* [2, с. 39]. Постать Герберта Кнорра (1908–?) як свідка проти численних представників української інтелігенції є досить неоднозначною. В архівах СБУ немає його справи, ймовірно вона була відправлена у Москву. Г. Кнорр був звільнений у 1955 р., в той час коли більшість його «так званих агентів» ще відбували покарання.

Атмосфера страху, пригнічення та безвиході ще поглибилася з «другим» приходом радянської влади у 1944 р., адже тепер додалися звинувачення відносно співпраці з нацистами, що давало змогу каральним органам широко розгорнути свою діяльність. Знову пріоритетним стало підірив довіри та знищення Греко-католицької церкви. Підозра падала не тільки на духовенство, як можливих «агентів Ватикану», але й на активних вірян. Проти духовенства та їх найближчого оточення була направлена численна агентура, яка вивідувала настрої прихильників митрополита Андрея Шептицького. У спогадах Г. Пулюя дізнаємося, що В. Барвінський також зустрічався із Шептицьким, а отже був під наглядом:

«Позаду Політехніки знаходилися катедра св. Юра й палац Митрополита Шептицького, де я надіявся знайти мого швагра, композитора Василя Барвінського, який – наскільки мені було відомо – часто бував у Митрополита» [17].

Брат Василя Барвінського – Олександр – в останні роки життя митрополита був його особистим лікарем, а перше знайомство відбулося ще в дитячі роки [4, с. 92].

Дослідник справи Олександра Барвінського М. Мартиненко зазначає:

*«Проте, судячи з агентурних донесень, використати українську інтелігенцію в своїх цілях не вдавалось. Зокрема, абсолютна більшість «старої» інтелігенції гостро розкритикувала ліквідацію греко-католицької церкви і з певною зневагою ставилась до «радянської» інтелігенції, зокрема до Галана»*³ [15].

Також М. Мартиненко стверджує, що санкцію на арешт родини Барвінських просив секретар львівського обкому КП(б) Іван Грушецький у Лазаря Кагановича 28 серпня 1947 р., і головним аргументом було схилити непевну інтелігенцію до співпраці та активної політичної роботи [15]. Іншими словами, залякати та примусити мовчки робити те, що вимагають. У родини Барвінських були тісні контакти з представниками Греко-католицької церкви, а отже і з цього боку вони привернули увагу влади.

Початком масштабних гонінь Барвінських став відкритий судовий процес 27–29 січні у 1948 р. над Олександром Барвінським (1889–1957), якого заарештували 28 серпня 1947 року та інкримінували співпрацю з нацистами та зв'язками з націоналістами. На слуханні публічно прозвучали і звинувачення на адресу Василя та Наталі Барвінських. Згідно з матеріалами кримінальної справи, вже 27 січня 1948 р.

³ Я. Галан був одіозним представником радянської еліти. Особливо підкреслював зневагу до Греко-католицької церкви. У 1949 р. після публікації статті «Плюю на Папу» був вбитий у себе в кабінеті.

проти Олександра Барвінського виступив вище згаданий Герберт Кнорр, який у своїх показах згадав і Василя Барвінського [2, с. 43]:

«Свідок: Я знаю композитора Барвінського та мало знайомий із його дружиною Наталею Барвінською.

Прокурор: Звідки Ви знаєте композитора Барвінського?

Свідок: Я познайомився з ним у кінці 1941, потім він став моїм агентом.

Прокурор: Значить, Барвінський Василь був вашим агентом?

Свідок: Так точно».

Олександр Барвінський у своїх свідченнях намагався захистити Василя Барвінського, але це йому не вдалося:

«Прокурор: Значить Ви до цього не знали, що Василь був агентом?

Підсудний: Ні, я не знав.

Прокурор: З Василем Ви ніколи про це не розмовляли?

Підсудний: Ні, не розмовляв.

Прокурор: Значить до цього Ви не знали, що Василь був агентом?

Підсудний: Ні, я думаю, що свідок Кнорр переплутав мене з братом Василем»
[2, с. 49].

Отже, з протоколів засідання можна припустити, що арешт В. Барвінського був неминучий та очікуваний з дня на день. Показовим є той факт, що затримання відбулося у Києві, а не у Львові, де громадськість могла б активно протестувати.

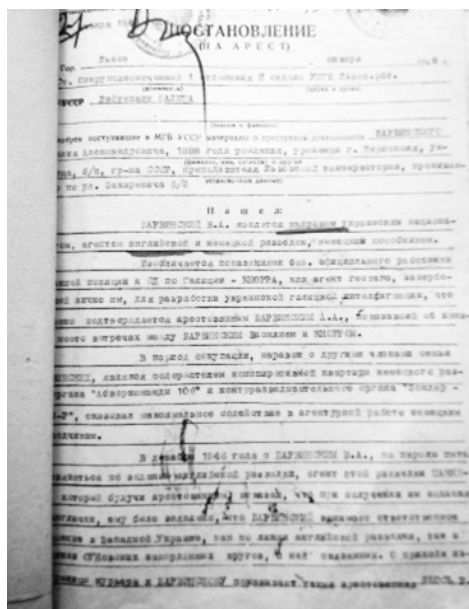
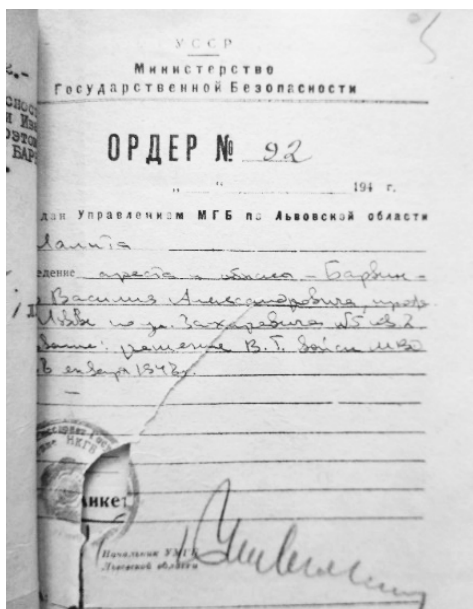
Вже пізніше, 19 лютого 1948 р. у консерваторії на зустрічі, присвяченій обговоренню справи В. Барвінського, С. П. Людкевич висловив свою думку щодо причини появи звинувачень до В. Барвінського:

*«Нещастям В. Барвінського були дві обставини в житті і характері: перше – він був замало суспільник, а надто прив'язаний до традицій рідні та до дружини, яка, як оказується, не заслуговувала на те. Другим нещастям був факт, що він займав **репрезентативне, керівне становище**, до якого він мабуть не надавався ні своєю натурою, ні звичками»* [10, с. 52].

С. Людкевич мав рацію. Кримінальна справа В. Барвінського перш за все, базувалася на його родинних зв'язках та діяльності як керівника установ. Ордер на арешт [1] виписаний 28 січня, а саме затримання відбулося 29 січня 1948 р. у Києві⁴.

Для звинувачень Василя Барвінського використали «традиційні» формулювання: «кадровий український націоналіст, агент англійської та німецької розвідок, німецький співник» [1].

⁴ Одна з перших, хто відважився публічно розповідати про обставини арешту В. Барвінського та знищення його рукописів, – музикознавець С. Павлишин.



Під грифом «секретно» було розглянуто справу Василя та Наталії Барвінських [1], які фігурували на відкритому засіданні по звинувачення Олександра Барвінського.

У секретній депеші вказано, що Наталя Барвінська приєдналася до співпраці із німцями з 1939 р., а Василь Барвінський з 1941 р. [1].

Зважаючи на методи допитів та маніпуляцію інформацією у потрібну сторону для «безпеки держави», досліднику варто досить критично оцінювати зібрані матеріали справи та протоколи допитів, перевіряючи кожний факт. Зокрема, на неточність протоколів нарікав і сам В. Барвінський:

«Вище я вже згадував, як не чесно та незаконно писалися мої протоколи допитів моїм слідчим, як неточно та викривлено перекладалися мої відповіді та питання на очній ставці з Кнорром; як байдуже відносився мій слідчий до виклику свідків захисту. Втративши віру добитися будь-чого в мого слідчого, я не мав іншого виходу як підписувати викривлені та фальшиві протоколи, щоб тільки скоріше добитися суду» [6, с. 17].



Та все ж, користуючись хоч цими неточними матеріалами можна окреслити характер звинувачень та доказової бази проти В. Барвінського. Протоколи допитів розпочинаються з 5 лютого 1948 р. Першою лінією звинувачення були свідчення Герберта Кнорра проти В. Барвінського, що звучали ще раніше на суді лікаря Барвінського.

Зі свідчень В. Барвінського стає зрозумілим, що знайомство з гауптштурмфюрером СД відбулося на одному з концертів. Згодом на прохання Кнорра В. Барвінський у приватних розмовах декілька разів обговорював з ним музичне життя Львова. Кнорр, який високо цінував композитора Барвінського як професіонала своєї справи, попросив (а чи міг Василь Барвінський відмовити?) написати відгуки на музичні заходи та його думку про професіоналізм німецьких та українських виконавців.

«Питання: Розкажіть правдиво, які завдання ви отримували від Кнорра?»

Відповідь: Я пам'ятаю, що Кнорр просив давати йому матеріали про те, як я особисто оцінюю концерти чи постановки опер. Також мої враження про гру окремих артистів. Я пам'ятаю, що писав доповідь про диригента Вайдліха Фріца, який виступав у Львові, та також про інших німецьких диригентів, які виступали після нього. Однак, я хочу заявити органам слідства, що ніякого винагородження за це я не отримував!!» [1, с. 26].

Обвинувачення намагалося довести те, що ці доповіді могли вплинути на долю талановитих українських музикантів, які могли створити конкуренцію німецьким. Так звані звіти Кнорру були рецензіями на концерти, в яких Барвінський описував свої враження від заходів та опубліковував в окупаційній пресі. Вище згаданий «донос» про концерт за участю диригента Фріца Вайдліха надрукований у газеті *Львівські вісті* 1942 р. У статті В. Барвінський наступним чином характеризує музичний потенціал Фріца Вайдліха:

«Великою заслугою диригента Ф. Вайдліха треба назвати те, що він із збірної масиви оркестри зумів зробити інструмент з тонко оприділеним багатством виразових засобів, звуковим і динамічним оформленням поодиноких груп, а навіть сольових інструментів, так, що оркестра була податлива і чутка на всі ті вимоги контрастів, що такі конечні для пластичного відтворення переважного змісту і виразу такого твору як IX симфонія Бетовена» [7].

У цій же рецензії В. Барвінський пише і про виконання цієї програми для українців під диригуванням Л. Туркевича, де підкреслює його професіоналізм та те, що навіть брак репетицій не завадив виконати твір добре. Також закидом обвинувачення було те, що В. Барвінський міг відвідувати концерти для німців, хоча з огляду на його посаду та обов'язок публікувати відгуки в пресі це було цілком очікувано. Зауваги С. Людкевича на зборах у консерваторії, який згадував свідчення Кнорра на суді Олександра Барвінського, демонструють хитку позицію обвинувачення у цьому напрямі вже з самого початку:

«Свідок, запитаний, які свідчення давав йому Василь Барвінський, відповів, що Василь, як його довірений муж, давав йому інформації та рецензії про музичні справи. Коли його запитали, чи Василь Барвінський давав також персональні інформації та характеристики осіб, Кнорр відповів «ні», а цього від нього не ждавав» [10, с. 52].

Також у справі зафіксовані свідчення Кнорра про те, що В. Барвінський офіційно не підписував ніякої згоди бути його інформатором [2, с. 43]. До сумнівних показів Кнорра додаються і зауваги самого В. Барвінського

«...коли для очної ставки з німцем Кнорром мені надали перекладачку, яка дуже погано володіла німецькою мовою та інколи абсолютно неправильно перекладала мої питання чи відповіді. Мій слідчий з поспіхом заносив все це у протокол у викривленому вигляді, не бажаючи виправляти та відсилаючи мої протести до судового розгляду, якого до мого великого здивування, так і не було, так як мене засудили «ОСО» [6, с. 1].

Ці згадки ще раз ставлять під сумнів покази Кнорра, які могли бути інтерпретовані перекладачем так, як бажано було обвинуваченню. Отже, перша лінія при детальнішому розгляді була хиткою.

Другою лінією слідства стали звинувачення членів родини Барвінських та Пулюїв у антирадянській діяльності та шпигунстві. Ключову роль зіграли брати Наталії Барвінської, доньки знаменитого вченого І. Пулюя, – вже згадуваний Ганс (Олександр) та Жорж (Юрій), які були на німецькому боці.

Відомо, що Ганс Пулюй служив добровольцем в армії УСС та УГА, де відзначався патріотичністю та хоробрістю. Під час другої світової війни перебував у німецькій розвідці *Abwehr*, де був одним з керівників елітного батальйону *PuMa*, у якому переважали українці. За свідченням В. Барвінського, його сини – Іван та Маркіян пішли служити у німецьку армію за сприянням Ганса Пулюя, але на канцелярські посади. Старший син Іван після закриття консерваторії у Львові певний час навчався у Берліні [3, с. 86]. Для продовження навчання йому запропонували прийняти німецьке громадянство, та він категорично відмовився. Потрапивши у складне становище та з остраху зобов'язання йти на важкі роботи, він звернувся до Ганса Пулюя. Маркіяна як працівника оперного театру записали у дивізію СС «Галичина», на що він та його рідні не погоджувалися.

«Дізнавшись про це, я (Василь Барвінський – прим. Автора) ходив до директора оперного театру Блавацького з вимогою виключити мого сина з цього списку. Однак, він мені заявив, що мій син повинен вже направитися у прийомну комісію, яка визнала його не тільки прийнятним для військової служби, але й відкрила у ньому якусь «нордичну расу» [6, с. 11].

Отже, було вирішено, що і Маркіян-Дніпро піде служити до Ганса Пулюя, де мав би бути перекладачем та не брати участі у боях [3, с. 86]. Василь Барвінський не приховував цих обставин, але підкреслював, що вони дорослі люди, які самі відповідають за свої вчинки.

Ще одним «небезпечним» родичем Василя Барвінського, якого взяло на озброєння обвинувачення, був Роман Шухевич, який певний час навчався у ВМІ ім. Лисенка:

«...серед моїх родичів активними учасниками Організації українських націоналістів є Шухевич Роман Осипович» [1, с. 66].

«Після німецької окупації Львова, в липні 1941 року, я зустрічався з Шухевичем на Личаківському кладовищі під час похорону його брата Шухевича Юрія»⁵ [1, с. 67].

⁵ Юрія Шухевича вбили співробітники НКВД в тюрмі на вул. Лонцького. З відкриттям львівських в'язниць німцями, його закатований труп знайшов брат Роман. Можна тільки здогадуватися, які настрої панували на похоронах Ю. Шухевича.

Звичайно, що під звинувачення потрапило широке поле діяльності родин Барвінських та Пулюїв, які відзначалися активною діяльністю та були знаними у політичних колах. Та все ж крім цих відомих фактів слідству не вдалося довести, що В. Барвінський мав причетність до конкретних антирадянських акцій.

Також, обвинувачення намагалося довести те, що будинок на Захаревича, 5 перетворився на конспіративний штаб вербування агентів, та що В. Барвінський був цього свідомий.

Щодо цього В. Барвінський стверджував таке:

«На квартиру мого брата-лікаря наклеїли на дверях квартири адміністративне повідомлення про заняття цього приміщення. Після цього відпадають всякі зауваги, звернені пізніше до мене, ніби я уступив свою квартиру для німецької розвідки» [6, с. 10].

Олександр у «першому» зізнанні⁶ пояснює причину появи Жоржа Пулюя у себе в помешканні саме цим адміністративним повідомленням. У той час він вирішив, що брат Наталі Барвінської, який перебував на службі у Львові, був більш прийнятною кандидатурою, ніж інші німці. Звичайно, те, що їх пов'язували родинні зв'язки, зіграло фатальне значення у судових справах всіх арештованих Барвінських та дало змогу слідству перейти у контрнаступ.

Також факт, що обидва брати мешкали в одному будинку на вул. Захаревича, 5, призвів до того, що слідству годі було розібратися до кого саме приходили фігуранти кримінальних справ. А тому і самі звинувачення у підтриманні контактів з окресленими особами могли бути цілком безпідставними.

Паралельно виокремилася третя лінія – покази свідків та «стандартні» звинувачення у зберіганні забороненої літератури. Зокрема, при обшуку у В. Барвінського знайшли газети з нацистською символікою та поштові марки із зображенням українських січових стрільців (останні належали його тестю І. Пулюю).

Для того, щоб зрозуміти появу забороненої літератури, варто знову ж звернутися до «перших» свідчень Олександра Барвінського. За його показами, у будинку по вул. Захаревича, 5 постійно мешкали сторонні особи, які змінювалися у залежності від життєвих колізій. З приходом Жоржа Пулюя їхня кількість збільшилася у неокреслену кількість. Додалися постійні прохання знайомих щось зберегти та перетримати. Також Олександр зазначив, що Василь Барвінський прийняв бібліотеку Зиновія Лиська, у якій теж могли бути матеріали з часів окупації:

«Крім того Василю Олександровичу була принесена бібліотека Зиновія Лиська, який, здається, виїхав у Німеччину, а його господині, які залишилися у Львові, почали розпалювати цінними речами комин, і тому до нас звернулися з проханням взяти на зберігання цю цінну бібліотеку; тоді можна зрозуміти, що в нас творилося в квартирі, де було важко розібрати що чие, крім приватної кореспонденції та світлин» [3, с. 88].

⁶ Переглянувши матеріали справи О. Барвінського, можу погодитися з думкою історика М. Мартиненка, який вважав перше зізнання більш схожим на правду. Також з у допитав фігурують постійні скарги О. Барвінського на важкий стан здоров'я та сильний біль через хворобу. Невідомо, чи не був такий стан спричинений ще й тортурами.

До хаосу в його домі часто міг спричинитися і сам композитор у творчому запалі:

«Можу додати, що коли Василь Олександрович, коли шукає у композиторському натхненні якусь необхідну йому річ, він може перевернути все на світі, приведенне до ладу Наталею Іванівною» [3, с. 88].

Окремим пунктом аналізу кримінальної справи можуть стати покази свідків у справі Барвінського по лінії звинувачення у шпигунстві на користь англійської розвідки(!) – Ю. Панкевича та Р. Леось. Їхні суперечливі свідчення викликали недовіру та сумніви по ряду неточностей, що власне підтвердилося їх пізнішою відмовою від своїх показів.

«Панкевич у своїй заяві від 21 червня 1955 року вказує, що по причині застосування до нього фізичного впливу під час попереднього слідства, він себе оговорив у приналежності до англійської розвідки, у чому вину свою заперечує» [2, с. 62].

«Покази, викладені в цьому протоколі, від початку і до кінця не відповідають дійсності, тому що я таких показів не давала, з особами перерахованими у цьому протоколі я ніколи не зустрічалася» [2, с. 13].

Отже, кримінальна справа проти В. Барвінського йшла по заздалегідь спланованому сценарію, шляхом численних фальсифікацій та маніпуляцій із справжніми фактами. Однак всі зусилля слідства не давали бажаного результату – зізнання В. Барвінського. У своєму зверненні до влади В. Барвінський описує його глибоке здивування «заочним» судом без можливості шансу захищатися публічно. Враховуючи матеріали справи та тогочасну систему правосуддя, стає зрозумілим, що для слідства такий суд був би вкрай не вигідним, адже лінії обвинувачення не мали міцної доказової бази.

Паралельно з допитами В. Барвінського розгорталися типові для радянської влади публічні акції засудження та знеславлення ворогів режиму. Закиди у шпигунстві у львівській пресі доповнилися зборами колективу Львівської державної консерваторії (були присутні на процесі О. Барвінського), де за законами советського жанру потрібно було ганьбити потенційного ворога народу. Колектив консерваторії поділився на *заяканих, тріумфуючих та обороняючих*. Багато музикантів через своє походження, навчання у ворожій Німеччині, контакти із заходом, родинні зв'язки з колаборантами, дружні стосунки з родиною Барвінських перебували у постійному страху за своє майбутнє. Навіть сам факт відвідин колишнього директора Барвінського на вул. Захаревича, 5 міг стати підозрілим. Тому раз за разом із зали лунало – «вдома у Барвінського не бував».

«Що діялося під час окупації на квартирі в Барвінського не можу сказати, бо я не бував у нього вдома, а зустрічав його у приміщенні музикального училища і спілки композиторів...» [10, с. 53].

Не знаючи аспектів кримінальної справи, сторонній спостерігач навряд чи б усвідомив справжній посыл цих заяв. Зважаючи ще й на те, що протоколи засідань могли переглядалися відповідними органами, відверта підтримка В. Барвінського могла б дорого коштувати. На противагу до заяканих сформувалася цілком *щира* у своїх заявах група атакуючих, які зводили особисті порахунки з колишнім

директором як депутатом та керівником консерваторії. Про конфліктні випадки з викладачами консерваторії згадував і сам В. Барвінський:

«Вірний принципу „депутат – слуга народу” я намагався чесно та безкорисливо виконувати свої обов’язки, стягуючи на себе незадоволеність та вороже відношення тих, яким не на руку були мої протести. Із моєї депутатської практики я можу привести багато яскравих прикладів антирадянського поводження до населення з боку деяких адміністраторів, а також у самій Консерваторії я вів боротьбу з деякими членами викладацького персоналу...» [6, с. 13].

Одинокі виступи на захист Василя Барвінського С. Людкевича та І. Гриневецького не змогли перебороти загальну атмосферу осуду. Попри шквал критики та тиску, С. Людкевич намагався не піддаватися загальному настрою та оборонити колегу:

«А поки що я не можу сказати, чого домагаються від мене, назвати Василя Барвінського мерзавцем, а проти цього, бо це може бути несправедливе, тільки тоді коли Василь Барвінський сам зізнається, то очевидно, що всі мусили б назвати його так, як намагаються і йому плюнути в очі, і я б мусив плюнути в очі собі, що так зле орієнтувався в людях, але я думаю, що судьба нас від цього пощадить» [10, с. 54].

Негативна атмосфера з кожним виступом підсилювалася. Особливо різким був виступ Тараса Шухевича:

«Я, як працював в Інституті музик, на мене зробило враження, що Василь Олександрович був хоробливо амбітний, я про це цілком говорю – і хто йому прихлюбляв, то він був в нього в ласках, а я маю таку натуру і не прихлюблюю, і тому не був у нього в ласках» [10, с. 55].

«...і тому, як прийшов 1939 р., як прийшла радянська влада, то тоді, посипалися, як з рогу ізобілля, всі ті почесті – директор консерваторії, докторат, хоч він і не мав на це права, звання професора» [10, с. 55].

Показовим було голосування (без заперечень) за виключення із Спілки композиторів та Музфонду з виступом проти ворога в дусі часу представника українського відділення Музфонду Барбарика:

«В 1941 році при захопленні Львова бандою гітлерівців композитор В. Барвінський і його брат Олександр надав свою квартиру гестапівським палачам, самі ж поступили до них на службу, в якості провокаторів, шпигунів, зрадників.

В. Барвінський виконував свої підлі обов’язки – видавав гестапівцям радянських людей, які звірськи винищувалися Бендерівськими палачами. Так були знищені видатні музиканти Леопольд Мінцер, Кофлер, Шрікс, Мунд та ін.

Барвінський займався вербуванням студентів консерваторії в есесівські банди, куди він послав і своїх синів.

Цей український фашист-націоналіст тривалий час був членом Спілки Радянських Композиторів, але музикою не займався, як видно радянська музика була йому не по натурі, свою відмову від творчої роботи він завжди мотивував тим, що зайнятий як директор консерваторії і не може присвячувати час творчості. Я пропоную виключити із Союзу композиторів і Музфонду В. Барвінського як зрадника, шпигуна-провокатора, агента українських фашистів-націоналістів.

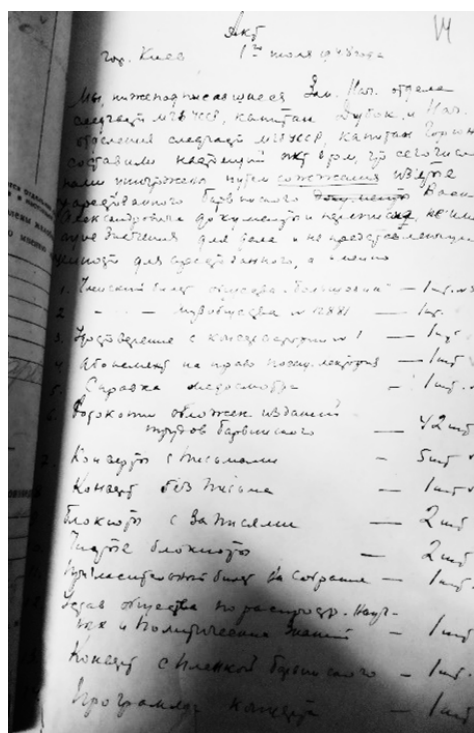
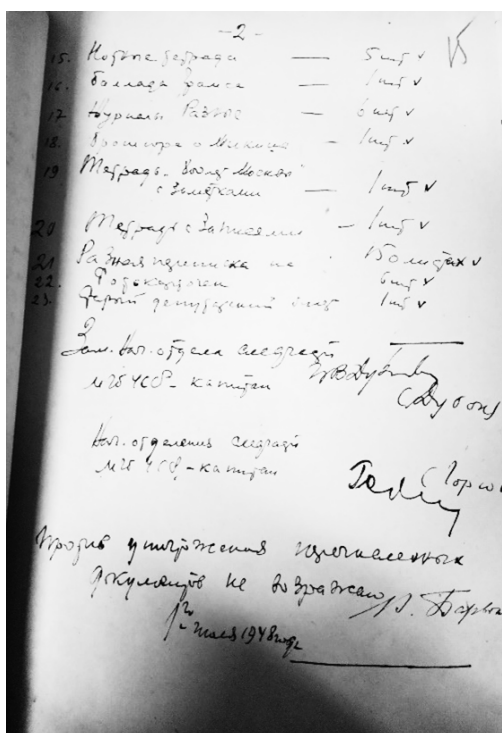
Ми повинні буди вдячними радянським органам Держ. Безпеки за своєчасне виявлення та ліквідацію цього осиною гнізда українських фашистів-націоналістів» [11, с. 11].

В подальшому одним з активних риторів проти антирадянської діяльності колишнього директора В. Барвінського стане Й. З. Волинський. Хоча пізніше, після зменшення політичного тиску у 1963 р. його покази у справі реабілітації В. Барвінського будуть значно відрізнятися [2]:

«Барвінський був масштабною фігурою у музичному світі, був відомим композитором. Його твори мали патріотичний характер, були витримані в дусі соціалістичного реалізму» [2, с. 36].

Апогеєм публічного знеславлення стало видання «Під чужими прапорами» у 1954 р. у співавторстві В. Беляєва та М. Рудницького, де розділ під промовистою назвою «Династія шпигунів» був присвячений родині Барвінських. На його сторінках з особливою в'їдливістю описуються всі чутки та здогади, пов'язані з Барвінськими. Саме цим виданням В. Барвінський найбільше переймався в ув'язненні, марно апелюючи до справедливості.

У кримінальній справі є і сумнозвісний підпис В. Барвінського, який підтвердив дозвіл на спалення своїх матеріалів, датований 1 липнем 1948 р. [1, с. 14–15].



Підпис попереджує акт з описом знищених документів, де фігурують тільки п'ять нотних зошитів. В. Барвінський згадує про здійснену під тиском слідства⁷ згоду на спалення матеріалів, які він привіз у Київ.

Натомість доля його рукописів у Львові була йому не відома.

«...поки не отримав відомості від брата зі Львова, що всі мої твори та музична бібліотека, а також один рояль зберігаються в консерваторії» [6, с. 16].

Інших офіційних документів, що містили опис та наказ на спалення, у справі немає. Отже, можна припустити, що оригінали музичних рукописів В. Барвінського, які зберігалися у львівській консерваторії, були знищені за власною ініціативою колег або усною вказівкою керівництва, що стало непоправною втратою.

В. Барвінський, як яскравий представник львівської інтелігенції, опинився у совєтсько-нацистській пастці. Кожна публікація в газетах, публічні виступи та навіть виконання службових обов'язків розцінювалися як підозріле та компрометуюче в тоталітарній машині контролю. Опинившись у надскладній ситуації, як керівник, змушений вести діалоги з владою задля збереження інституцій, порятунку фондів від грабунку та, головне, задля збереження життя людей, що опинилися у зоні ризику. Показове ув'язнення Василя Барвінського породило ще більший страх у мистецьких колах та усвідомлення того, що репресії можуть зачепити кожного, незважаючи на його соціальний статус.

Kateryna Zahnitko. How "Barvinskyi's criminal case" was fabricated (based on material of the criminal case from the archives of State Security of Ukraine).

The article is devoted to V. Barvinsky (1888–1963), who was under ideological pressure in 1939–1948. Valuable sources for studying this period were confidensial documents, among them criminal cases for the public figures of that times, who became victims of the system. All these materials became public after archives of party organizations and the Security Service of Ukraine were opened.

V. Barvinskyi is a well-known Ukrainian composer, teacher and public figure. Because of his education and achievements he became the director Lviv State Conservatorium (1939–1941) and (1944–1947)

In 1948 he was arrested in Kyiv and accused of treason. Later, V. Barvinskyi and his wife Natalia Barvinska were sentenced to 10 years in concentration camp. The article outlines the circumstances of the arrest and exile of composer Barvinskyi through the analysis of new sources (criminal cases of the family from the Security Service of Ukraine archives). Presented materials reveal unknown pages from the life of V. Barvinskyi and his surroundings. An important question for the analysis was case of Vasyl Barvinsky's brother – Alexander Barvinsky.

There were three main lines of accusation: V. Barvinsky's activity as an official; activity of the Barvinskyi and Puliuv family; creation of confidential apartment and kept banned literature. The criminal case against V. Barvinskyi is based on numerous falsifications and manipulations with real facts and indicates its political basis. At the same time condemnation and disgrace to the enemies of the regime were taken place. Accused of Spying were shown in the Lviv press against Barvinsky.

⁷ У справі фігурує композитор А. Штогаренко, який 1.07.1948, отримав свій твір Симфонія-казка, що був у В. Барвінського.

The imprisonment of Vasyl Barvinskyi has given rise to even greater fear in the artistic circles and the realization that repressions can affect everyone regardless of his social status.

Key words: V. Barvinskyi, criminal case, Barvinskyi's family, Soviet period, German occupation

Література

1. Архів Львівського обласного управління СБУ. Справа № П-34409 Барвинського В. А. и Барвинской Н. И. 1 том. 416 с.
2. Архів Львівського обласного управління СБУ. Справа № П-34409 Барвинського В. А. и Барвинской Н. И. 2 том. 138 с.
3. Архів Львівського обласного управління СБУ. Справа № 5679 Барвинського Александра Александровича. 1 том. 288 с.
4. Архів Львівського обласного управління СБУ. Справа № 5679 Барвинського Александра Александровича. 2 том. 226 с.
5. Архів бібліотеки ЛНМА ім. М. Лисенка. Фрагмент листа В. Барвінського до С. Людкевича 1956 р., переписаний М. Білінською.
6. Барвінський В. К сведению Комиссии Президиума Верховного Совета СССР. Машинопис. Серпень, 1956. 31 с.
7. Барвінський В. IX симфонія. Симфонічний концерт Бетовенівських творів. *Львівські вісті*. 1942. 9–10 серпня № 178(302). URL: <https://libraria.ua/numbers/175/15245>
8. Білас Василь. Агентурна справа "Ходячие". НКВД проти УГКЦ. *Українська правда*. – URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/15/36016/>
9. Гнатюк Оля. *Відвага і страх*. Київ: Дух і літера, 2017. 488 с.
10. Державний архів Львівської області. Ф. Р-2056, оп. 1, № 19. Стенограма загальних зборів професорсько-викладацького складу, присвячених обговоренню директиви Міністерства вищої освіти СРСР у справі ідеологічної роботи у вузах.
11. Державний архів Львівської області. Ф. Р-1864 оп. 1 № 13. Оргбюро Львівської обласної Спілки радянських композиторів України. Протоколи загальних зборів і засідань правління Спілки. 63 с.
12. Єсельчик Сергій. *Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві*. Київ: Критика, 2008. С. 23.
13. Ланюк Євген. *Політика і мистецтво. Історичний взаємозв'язок*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 242 с.
14. *Львівські вісті* № 178 (302) за 9–10 серпня 1942 р. URL: <https://libraria.ua/numbers/175/15245>
15. Мартиненко Михайло. Репресована інтелігенція Львова. Доля Олександра Барвінського. *Україна Модерна*. URL: <http://uamoderna.com/blogy/martynenko/barvinski>
16. Павлишин Стефанія. *Олександр Барвінський*. Львів: Академічний Експрес, 1997. 148 с.
17. Пулюй Олександр Ганс. Осінь 1939. З листів польової пошти. *Вісті Комбатанта*. URL: <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/06/1939.html>

